

LİBERALİZM-MUHAFAZAKÂRLIK SARKACINDA “İNFÖRMEL” BİR DEMOKRAT: TURGUT ÖZAL’DAN KALAN

AN “INFORMAL” DEMOCRAT ON A PENDULUM OF LIBERALISM AND CONSERVATISM:
THE LEGACY OF TURGUT ÖZAL

AHMET YILDIZ*

ABSTRACT

The political manifestation of the New Right, which characterized the 1980s in Turkey via Turgut Ozal's ANAP (Motherland Party) took on nationalist, social democrat, conservative and liberal tints while it can be described best as a populism underlined by political pragmatism with opposing threats including autocracy, democracy, liberalism and conservatism. The personal religiosity of Turgut Özal, his attachment to classical economic liberalism and his realist-conservative posture in the realms of social policy, security and foreign policy can best be understood in the context of the New Right framework. The fact that he shifted as his basic engagement, from the question “Who should rule?” during his tenure as prime minister to the question of “How to rule?” during his presidency reflect the evolution of his eclectic populism with liberal-conservative pragmatism. Forging identification with the people, Ozal's populist reformism left a permanent mark on the evolution of the Turkish political system.

In the present article, I will take up the elements of Ozal's populist reformist political stance over the axis of autocracy-democracy and liberalism-conservatism within the political conjuncture circumscribed by the New Right politics, and contend that his ambiguous political personality leaves all the wholesale assertions regarding him without justification.

Keywords: Turgut Ozal, New Right, Populism, Informalism, Autocracy, Democracy, Liberalism, Conservatism.

ÖZ

80'li yıllara damgasını vuran Yeni Sağ siyasetin Türkiye'de Turgut Özal'lı ANAP'ta yansıyan siyasi görünümü, milliyetçi, sosyal demokrat, muhafazakâr ve liberal renklerde yansımalarını bulan, kimi zaman demokrat, kimi zaman otokrat, bazen liberal, bazen muhafazakâr görünüme bürünen ama her durumda siyasi pragmatizm üzerinden tanımlanabilecek bir popülizmdir. Turgut Özal'ın kişisel dindarlığı, ekonomik anlamda klasik liberalizme bağlılığı, sosyal konularla güvenlik ve dış politikada muhafazakârlık ve realizmin iç içe geçtiği politik bakışı, esas itibarıyla “Yeni Sağ” bir çerçeve içine oturtulabilir. Başbakanlık döneminde “Kim yönetmeli?” sorusu üzerinden biçimlenen siyasi kariyerinin, Cumhurbaşkanlığı döneminde “Nasıl yönetmeli?” sorusuna kayması, Özal'ın eklektik ve pragmatik bir nitelik taşısa da, esas itibarıyla liberal ve muhafazakâr renkleri taşıyan popülizminin tekâmül seyrini yansıtır. Halkla özdeşim kuran, kendinde halkı, halkta kendini gören Özal'ın popülist reformizmi, Türkiye siyasi tarihinde kalıcı iz bırakan bir siyasi sürecin temsildir.

Bu çalışmada, Yeni Sağ siyasetin belirlediği konjonktür içinde, Özal'ın popülist-reformist siyaset çizgisinin bileşenlerini otokratlık-demokratlık ve liberalizm-muhafazakârlık eksenlerinde ele alacak ve onun “siyasi müteşabih” kişiliğinin kendisi ile ilgili yapılan “toptancı” değerlendirmeleri karşılıksız bırakan bir niteliğe sahip olduğunu ileri süreceğim.

Anahtar Kelimeler: Turgut Özal, Yeni Sağ, Popülizm, İnförmellik, Otokratlık, Demokratlık, Liberalizm, Muhafazakârlık.

Gönderim Tarihi: 13.08.2018 Kabul Tarihi: 20.10.2018

* Doç. Dr., Yasama Uzmanı, Türkiye Büyük Millet Meclisi İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu.

Giriş

Turgut Özal, çok partili siyasi hayatın, resmi ideolojiyi esnetmekle kalmayıp onun dışına çıkma cesaretini gösterebilen ve bunu siyasi eyleme dönüştürebilen ilk siyasetçisidir.¹ Vizyoner-idealist bir reformist olarak hedeflerinde demokratik olabilmeyi nihai olarak başaran ancak bu hedeflere ulaştıracak araçlar konusunda kişiselleştirilmiş otokratik araçlara başvurmadan çekinmeyen tavrıyla, “Devlet yöneticilerinin siyasi ideolojisi olmaz. Pratik çözümleri olur. O pratik çözümlere siyasi ideoloji giysisi giydirilir” sözüne masada olacak kadar popülist-reformist bir liderdir (Kiras, 2018). Turgut Özal’ı, yeni sağ ideolojiyi benimseyen siyasi hareketlerin ABD ve Britanya’da iktidara geldiği, Doğu Bloğunun çözüldüğü ve yeni bir dünya düzeninin olduğu hengâmda, Türkiye’de 12 Eylül askeri yönetiminin oluşturduğu neo-liberal ekonomik politikaların uygulanması için son derece elverişli bir vasatta, “zamanın ruhu”nu iyi okuyan bir siyasetçi olarak, AK Partinin ilk iki dönemine damgasını vuracak siyasi liberalleşmenin ayak izlerini bulabileceğimiz bir siyaset anlayışının, özellikle Cumhurbaşkanlığı döneminde vücut bulduğu bir sürecin, en önemli aktörü olarak görmek mümkündür.

Özal’ın, gündelik siyasetin med-cezirleri içinde, askeri vesayetin belirsizliği ve ağır kuşatması altında, siyasi açıklık ve neo-liberal ekonomik yeniden yapılanmayla bir anlamda Sovyet lider Mikhail Gorbachev’in aynı dönemde ortaya koyduğu açıklık (glasnost) ve yeniden yapılanma (perestroika) politikalarına paralel bir seyir içinde, Yeni Sağ ideolojinin klasik liberal serbest piyasa ve muhafazakâr güçlü devlet ayakları üzerinden uygulamaya aktarması, onun liderlik kapasitesi, vizyonerliği, siyasi cesareti ve samimi dindarlığı ile ilişkilendirilebilir. Özal’ın 1983-87 dönemindeki başarısının altında, yenilik ve değişime (Özal’ın deyiimiyle, *transformasyon*) olan güçlü inancı, statüko-ya dokunma konusundaki cesareti ve Milli Güvenlik Konseyi, basın ve diğer toplumsal kesimlerle kurduğu sıcak ilişkilerin payı da ihmal edilemez (Özdemir, 2014: 141-42). Kötü bir hatip olmasına rağmen iyi bir iletişimci

1 Bu açıdan Adnan Menderes’e bir kredi açılabilir; ancak Menderes “halka mal olan/olmayan inkılaplar” ayrımını yapmış olsa da, hem siyasi söylemde hem de uygulamada Kemalizm egemen konumda kalmış, tek parti bürokrasisi yerinde kalırken, Atatürk kanunla koruma altına alınmıştır. Ezanın Arapçaya çevrilmesine CHP’nin muhalefet etmemesi, İmam Hatip Kurslarının CHP döneminde açılmış olması da gözden kaçırılmamalıdır. Cuma kılan ilk başbakan olarak tarihe geçen Süleyman Demirel’in de Kemalizm’le ilişkisi tam bir sadakat ilişkisidir ve reel bir sorgulamaya dönüşmemiştir. Bu açıdan Özal, “büyük Atatürk” söylemini korusa da, hem söylem hem eylemde Kemalizm’i yegâne belirleyici olmaktan çıkmış, siyasi meşruiyeti çeşitlendirmeyi başarmıştır.

olması da, onun ne demek istediğini “açık ve seçik” olarak ortaya koymadaki içtenliğinden kaynaklanmaktaydı (Özdemir, 2014: 123-124).

Özal’a göre Türkiye siyaseti CHP’nin sol(devletçi-bürokratik)unu, DP’nin ise sağ(liberal)ını temsil ettiği, İttihat ve Terakki kaynaklı bir spektruma sahiptir. ANAP ise, ona göre, bu iki geleneğin dışında kalan, İttihatçılığa yaslanmayan, bütünüyle yeni bir siyasi oluşumdur. Türkiye siyasetine yapılan bu “aşı” tuttu ve ANAP üzerine oturduğu siyasi konumla ve yeni ürettiği politik söylemle, kısa ve orta vadeye yayılan bir başarı elde etti ama uzun vadede kalıcı olamadı. Yeni Sağ siyaset, dünyada da 90’lardan itibaren düşüşe geçti ve hem ABD’de hem de Britanya’da ana akım siyasetin en baskın unsuru olma niteliğini kaybetti. Bu çalışmada, Yeni Sağ siyasetin belirlediği konjonktür içinde, Özal’ın popülist-reformist siyaset çizgisinin bileşenlerini otokratlık-demokratlık ve liberalizm-muhafazakârlık eksenlerinde ele alacak ve onun “siyasi müteşabih” kişiliğinin kendisi ile ilgili yapılan “toptancı” değerlendirmeleri karşılıksız bırakan bir niteliğe sahip olduğunu ileri süreceğim.

I. Özal ve Yeni Sağ

Klasik liberalizmin savunma, güvenlik ve adalet alanlarına inhisar ettirilmiş “asgari devleti”ni gerçekleştirme, Yeni Sağ siyasetin ana hedeflerinden biridir. Friedrich Hayek ve Milton Friedman’ın temellerini attığı bu akım, “kurucu akıl” yerine “piyasanın hikmetini” en etkili karar verme mekanizması olarak görmekte, karma ekonomiye ve Keynesyen politikalara karşı serbest piyasayı öne çıkarmaktadır. Piyasanın serbestleştirilmesi ve devlet müdahalesinden arındırılması, özelleştirme yoluyla devletin regüle edici gücünün azaltılması, kamu kurumlarında verimliliğin başarı kriteri haline getirilmesi ve girişimcilik kültürünün desteklenerek geliştirilmesi, 1980’lere damgasını vuran Yeni Sağ siyasetin bileşenleri olarak belirmektedir. Ekonomide ve kamu yönetiminde yeni bir yaklaşımla 1970’lerin korumacı ve müdahaleci, aynı zamanda hantal politik karar verme süreçlerinin iktisadi ve idari yapısı önemli bir tasfiyeye uğramıştır.

1980’lerde muhafazakâr-liberal partiler birçok ülkede, ABD’de Ronald Reagan’lı Cumhuriyetçi Parti, İngiltere’de Margaret Thatcher’ın Muhafazakâr Partisi, Almanya’da Helmut Kohl’ün Hristiyan Demokrat Partisi, Japonya’da Liberal Parti ve Türkiye’de ANAP iktidara geldi. Böylece Yeni Sağ siyasetin, klasik liberal ekonomik anlayışa dayanan, küçük ama etkin ve güçlü devleti vurgulayan, aileyi önemseyen muhafazakâr politikaları uygulanma

fırsatı yakaladı. Aile, gelenek ve devlet vurgulu muhafazakârlığın bireysel özerklik, sınırlı devlet ve serbest rekabet konularında liberalizme doğru esnemesi, bu iki ideolojinin harmanlandığı Yeni Sağ ideolojiye vücut vermiştir. Bu anlayışın Türkiye’deki yansıması ise Turgut Özal’ın ANAP’ında somutlaşmıştır. Bu anlayışta, klasik liberalizmde önerildiği şekilde vatandaşın devlete öncelenmesi ve devletin millete hizmet etmekle yükümlü, aşkın olmayan, hizmetkâr bir yönetim cihazı olarak tanımlanarak ontolojik önceliğinin reddedilmesi, iktisadi liberalizmin (serbest piyasa ve teşebbüs hürriyeti) siyasi liberalizmle (fikir ve ifade hürriyeti ile din ve vicdan hürriyeti) bütünleştirilmesi, yerel yönetimlerin güçlendirilerek karar verme süreçlerinin lokalize edilmesi (âdem-i merkezîyetçilik), ki 1980’ler için bunlar gerçekten son derece radikal yaklaşımlardı, bürokrasisi azaltılan ama caydırıcılığı artırılan devlet gibi liberal unsurlarla, aile kurumuna atfedilen vurgulu önem, dindarlığın ve dinin toplumsal görünürlüğünü toplumsal varoluşun tabii bir bileşeni olarak gören demokratik laik bakış açısının bitştirilmesi, “Yeni Sağ” olarak anılan siyaset tarzının taşıyıcılığının Türkiye’de ANAP tarafından yapıldığını gösterir. Özal’ın 1980’lere damgasını vuran siyasi vizyonu, Yeni Sağ politikaların ANAP’ın başarısındaki rolünü ortaya koyar (Köker, 2003:288).

Yeni Sağ siyasetin Özal’lı ANAP’ta yansıyan siyasi görünümü, milliyetçi, sosyal demokrat, muhafazakâr ve liberal renklerde yansımasını bulan, kimi zaman demokrat, kimi zaman otokrat, bazen liberal, bazen muhafazakâr görünümüne bürünen ama her durumda siyasi pragmatizm üzerinden tanımlanabilecek bir popülizmdir. Şimdi bu duruma daha yakından bakmaya çalışacağım.

II. Özal “Nedir?” Otoriter-Demokrat, Liberal-Muhafazakâr, Popülist-Reformcu?

1. Otokrat Özal

Turgut Özal “siyasal müteşabih”liğe örnek olarak verilebilecek bir siyasi liderdir. Onu bütüncül ele alan yaklaşımlar olduğu gibi, onun sadece bir yüzüne bakan çalışmalara da literatürde sıklıkla rastlıyoruz. Bu durum, biraz da, Özal’ın ne olduğundan çok, Özal’ı değerlendirenlerin ne gördükleri/görmek istedikleriyle ilgili bir durumdur. Özal’ın siyasi söylem ve pratiğini otokrat olarak niteleyenlerin öne çıkardığı hususlar içinde, onun 12 Eylül’ü siyasi olarak sahiplenmesi öne çıkmaktadır. Özal, 12 Eylül darbesini diğer askeri darbelerden ayırır ve 12 Eylül’ü hararetle savunur. 12 Eylül’ün hem

kendisine iktidar imkânı sağlayan siyasi pragmatizmi, antikomünizmi ve sokak şiddetinin karakterize ettiği terör ortamını sonlandırması, Özal'ın 12 Eylül'e ilişkin "haklılaştırıcı" pozisyonunu temellendiren unsurlar olarak öne çıkmaktadır (Özdemir, 2014: 97-101).

Özal için önemli olan kedinin rengi değil fareyi yakalayabilme becerisidir. ona göre, 24 Ocak kararları 12 Eylül darbesinden çok önce alınmış kararlardı ve uygulanmasını 12 Eylül'ün mümkün kıldığı iddiası doğruluktan yoksundur; ancak 12 Eylül'ün bu programı uygulamayı kolaylaştırdığı söylenebilir. Bu yüzden Özal'ın 12 Eylülcülerle çalışması, onun darbe öncesi dönemde ekonomi yönetimi konusunda askere verdiği güven ve Süleyman Demirel'in önerisine de uygun olarak memleketin selamete çıkmasının sağlanması maslahatına dayanmaktaydı. Özal darbenin bir parçası değildi ama bu darbeyi hep desteklemişti (Özdemir, 2014: 136-38). Demirel'in "Büyük Türkiye Partisi" ile ortaya koyduğu 12 Eylülle mücadele perspektifi, Özal'ın uzak durmayı tercih ettiği bir perspektifti. Özal, güçlü olanla kavga etmek yerine onu ürkütmeden ve karşısına almadan, birlikte yaşama (cohabitation) ve böylece tedrici bir siyasi değişimi pragmatik mülâhazalarla birleştirerek uygulama yoluna gitti. Nitekim Özal, 19 Aralık 1983 günü TBMM'de okuduğu Hükümet Programında da, 29 Mart 1988 günü Anavatan Partisi grubunda yaptığı konuşmada da, 12 Eylül'ün Türkiye'de iç barışa hizmet ettiğini, ülkeyi bir felaketin eşiğinden çekip aldığını ve huzur ve düzeni tesis ettiğini savunmuş, bu konuda ısrarlı ve inançlı bir süreklilik sergilemiştir (Özdemir, 2014: 191). Kamran İnan'ın anlatımına göre,

Demokrasi taksimetresi sıfırlanmıştı. Mayıs 1983'ten itibaren taksimetre işlemeye başladı. Ancak bu yeni yolculuk, eski kaptan ve ekiplere yasaklanmıştı. ...Yeni bir devir başlıyordu. Seçimleri kazanan ANAP, sahipsiz kalan dört eğilimi de büyük ölçüde içinde topladı. Tek başına iktidar olmuştu. İktidar partisi siyasi kavga yerine siyasi barışı yerleştirmek istiyordu. Sayın Özal, 'insanlar kavga izlemeyi sever, kavga edenleri sevmez' derdi. Siyasette kavgadan kaçındı. Büyük sosyal ve ekonomik reformlar başlatıldı.

Anavatan Partisinde tespit ettiğim farklılık, lidere karşı korkudan ziyade sevginin olmasıydı. Liderin değnekçileri, insanların üzerine giden, tehdit eden adamları yoktu. Bazı gayretkeşler, yağ ibriği taşıyan meddahlar vardı. Ancak liderin metodu daha ziyade, ikna yolu ile görüşlerini benimsetmekti. Yumuşak, netice alan bir metottu. Tatbikatın aksine insanlara danışılır, fikirleri alınır. Tek bir defa kürsüdeki hatibin sözlerine müdahale eden lider, hemen arkasından özür diledi, yaptığıının doğru olmadığını söyledi" (Aktaran Özdemir, 2014: 205).

Hukuki-siyasi sonuçları itibariyle Türkiye'de etkisi en fazla süren askeri darbe olarak 12 Eylül yönetiminin yol açtığı kitlesel insan hakları ihlalleri,

empoze ettiği derin kapsamlı depolitizasyon, resmi ideolojinin, Kemalizm’e Türk-İslam sentezinin eklenmesiyle, toplumsallaştırılması, girişimcilik kültürünün uygulamada “iş bitiricilik ve köşe dönücülük” üzerinden kamu kaynaklarının israfına ve yiyiciliğe bulanması, ücretli ve tarımsal kesimin neo-liberal politikaların yol açtığı işsizlik ve hayat pahalılığının tüm yükünü çekmek zorunda bırakılmasının yol açtığı “orta direk”in çöküşü, zengin kesimler kollarırken, yoksul kesimlerin “Fak-Fuk-Fon” a (Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Fonunun halk dilindeki karşılığı) mahkûm edilmesi, 12 Eylülle hiçbir zaman siyasi bir mücadele içine girilmemesi, aksine 12 Eylül öncesi yokluk, yoksulluk ve anarşi ortamının geniş kesimlerde ürettiği korku ve sakinme duyguları üzerinden yasaklı siyasetçilere karşı bir siyasi mücadele dili oluşturulması, nepotizm, rüşvet, yiyicilik, idare, ekonomi ve siyasette tek karar verici olma eğilimi, Özal ailesinin karar verme süreçlerinin bir parçası olduğu görüntüsünün doğması (Zeynep Özal’a hediye edilen jaguar araba ve Semra Özal’ın başkanı olduğu Türk Kadınına Güçlendirme Vakfının, kamuoyundaki adıyla Papatyaların, düzenlediği Has Bahçedeki Osmanlı saray hayatı temsiline kamuoyunda yol açtığı olumsuz imaj ile ‘Ahmet’in arkadaşları” deyiminin siyaset diline yerleşmesi ve bunun olumsuz çağrışımları), Türkiye dışından ekonomi yönetimine getirilen ve “Prensler” olarak adlandırılan teknokratların hukuki süreçleri göz ardı etme eğilimi, bürokrasi ile mücadele edilirken, hızlı ve etkin karar verme ihtiyacının hukuk ihlallerini tolere etmeyi zorunlu kıldığı kabulüne göre hareket edilmesi, 12 Eylül yönetiminin kapattığı ve zayıf birkaç kurumsal tezahürle, esas itibariyle genel seçimlerle, sınırlı kalan siyasal katılım kanallarının siyasal fırsatçılık üzerinden bir imkân olarak görülmesi ve bu yüzden siyasal yasakların kaldırılmasının referanduma götürülerek güçlü bir muhalefetle engellenmek istenmesi, bütçe dışı fonlarla bütçe hakkının neredeyse yok sayılması ve bütçenin yarısına ulaşan bu fonlar üzerinde parlamenter ve diğer denetimlerin yokluğunun yol açtığı yiyicilik ve siyasal kayırma ve nihayet KHK (Kanun Hükmünde Kararname) düzeni ile karar verme ve denetim süreçlerinden parlamentonun dışlanması pratiğine çok güçlü bir şekilde başvurulması gibi uygulamaların, “informel siyaset”in, kişiselleşmeyi ve otoriterleşmeyi besleyen zikrettiğimiz veçheleri üzerinden kabul görmesi, Özal’a muhalefet eden ve sadece “sol” olarak tanımlanamayacak çeşitlilikteki siyasal muhalefetin gördüğü tablodur (Özen, 2013: 77-91).²

2 ABD’nin Özal dönemi Ankara Büyükelçilerinden Morton Abramowitz, Özal’ın “harika bir informelliği” olduğunu belirtir ve onu birçok vesile ile yüzme kıyafetiyle gördüğünü söyler. Keza onunla diplomatik teamüllerin dışında, doğrudan görüştüğünü ve Özal’ın konuşurken diplomatik prosedürleri yok saydığını da belirtir. Morton Abramowitz, “Remembering Turgut Özal: Some Personal Recollections,” *Insight Turkey*, Vol.15/No.2/2013, 46 ve 38-39.

Özal'ın "teknokrat" karakteri, aslında uzmanlığa dayalı bir seçkinciliğin de ifadesidir. Özal'ın kurumlarla değil kişilerle çalışmayı tercih etmesi, işi çok zamanı az birinin "ayak bağı" olarak göreceği, bürokratik gelenekler ve kurallar yerine, kişisel sadakat duygusuyla hareket edecek, teknik becerisi ve "iş bitiriciliği" yüksek bir takımla çalışma tercihinin işaretlemektir. Demirel'in deyişiyle, Özal, "horon çekmez, zeybek oynardı" (Özdemir, 2014: 120). Bu tavır, Özal'ın tüm "hizmetkâr devlet" retoriğine rağmen, Yeni Sağ akımın "muhafazakâr" veçhesine uyumlu olarak, benimsediği paternalizmini haklılaştırırken, demokratik prosedürleri araçsallaştırma ile sonuçlanmıştır (Özdemir, 2014: 119-20). Özal, "Devlet halka sorarak değil, halka hesap vererek yönetilir" diyordu. İlk bakışta popülist gibi görünmeyen bu yaklaşım aslında lider-halk özdeşliğini veri olarak alırken, halkı (yegâne) "hesap verme mercii" olarak görmesi ise saf bir popülizmin ifadesidir. Aile planlaması için desteğini isteyen Vehbi Koç'a nüfus 100 milyona ulaştıktan sonra bunun düşünülebileceğini belirtmişti. Karar alırken halka sorma ihtiyacı hissetmeyen, halk adına karar alma meşruiyetini kendinde saklı gören Özal, son tahlilde halka seçimler üzerinden hesap vermeyi "demokrasinin" yeter şartı olarak görmekteydi (Özdemir, 2014: 208).

Hiç şüphesiz bu tablo, tarihsel bir bağlam üzerinden anlamlandırılabilir. Özal'ın ekonominin içine yuvarlandığı döviz krizi, yüksek enflasyon, üretimsizlik, alt yapı eksikliği vb. problemlerin ancak Yeni Sağın önerdiği şekilde, klasik liberal ekonomik model üzerinden arz ağırlıklı ve ihracata dayalı büyüme modeliyle aşılabileceğine olan kesin inancı ve bunları en iyi uygulayabilecek olanın da kendisinin olduğuna olan aşkın "mistik" kanaati, bu politikaların uygulanmasında kesin inançlılığın beslediği bir "pragmatizmi" kendinden referansla haklılaştırmıştır. Hem Aralık 1979'dan sonra kurulan Adalet Partisi azınlık hükümetindeki başarısı hem de bu başarının sonucunda darbe sonrasında askerlerin ekonomi yönetimini bütünüyle Özal'a teslim etmesi, uygulamada elde edilen ve kısa vadede somut olarak görülen olumlu sonuçların verdiği, kendini doğrulayan bir "seçilmiş adam" hikayesinin doğmasına yol açmıştır. Anavatan Partisi'nin kurucu üyelerinin hiçbirinin siyasi geçmişinin bulunmaması, Partinin program ve felsefesinin oluşturulmasında tek belirleyicinin Özal olması ve genel seçimlerin de parti değil Özal'ın başarılarını merkeze alan bir siyasi söylem üzerinden yürütülmesi ile elde edilen seçim başarısının tümüyle Özal üzerinden gerçekleşmesi, Özal'ın kendisinin bu işler için en uygun kişinin kendisi olduğu yolundaki inancını pekiştirmiştir; bu da onun dar bir kadroyla, bazen de tamamen kişisel olarak,

karar verme süreçlerini yönetmesini ve bu yüzden de siyasi ve adli denetim mekanizmalarını etkisizleştirme çabalarını tetiklemiştir.

Nitekim bir-iki istisna dışında tüm bakanların, atandıkları bakanlığa ilişkin uzmanlıklarının olmamasının atama kriteri olarak kullanılması da, hem o kişilerin “bürokrat gibi davranmalarını” önleme, hem de, bundan da önemlisi, bakanlık politikalarının doğrudan Özal tarafından belirlenmesini kolaylaştırma amacına matuftur (Özdemir, 2014: 200-201). İlk dönem Özal kabinesinin tümüyle siyasete yeni girmiş, hiçbir ön hazırlığı olmayan kişilerden kurulmuş olması, hükümet programı ve politikalarının tümüyle Özal tarafından hazırlanmış ve hızla uygulamaya aktarılmış olması, bu “kendini doğrulayan kehanet” halini güçlendirirken, zamanla pekişmesini de sağlamıştır. Nitekim Özal’ın kendisi, ANAP’ın ilk iktidar döneminde tüm kararların Anavatan Partisi Meclis grubunda görüşülerek alındığını kaydeder (Barlas, 2000: 77). Partide hizipler kristalize olup, bakanlar ve milletvekilleri muhalif tercihler belirtmeye başladığında ise Özal, partisinin yetkili kurullarını devre dışı bırakmış ve kendi dar çevresiyle karar verme süreçlerini şekillendirmeyi seçmiştir (Aktaran Özdemir, 2014: 435). Mamafih, bu kararları Özal’ın domine etmesinin önünde hiçbir engel bulunmadığını ve Özal’ın hem ANAP’a hem de Hükümete bütünüyle hakim olduğunu kaydetmek gerekir. İronik olarak, Özal’sız ANAP’ın iktidarı kaybetmesi de, Özal’ın cumhurbaşkanı iken, Mesut Yılmaz’lı ANAP’la tüm ilişkilerinin kopması üzerine “İkinci Değişim Programı”nı tasarlayarak yeniden aktif siyasete dönme isteği taşıması da, Özal’ın bu durumları, kendi bilgi, tecrübe ve vizyonuna olan karizmatik inancının bir “doğrulaması” olarak değerlendirdiği söylenebilir.³

Özal’ın siyasalın ötesinde kamusal nitelik taşıyan kişiliği, devlet geleceğindeki yerleşik alışkanlıkların dışına çıkarak her görüşten sade insanın

3 Burada yeri gelmişken şu hususa dikkat çekmek isterim. Turgut Özal’a nispet edilen ama Hikmet Özdemir’in kapsamlı biyografisinden okuduğumuz kadarıyla birer “şehir efsanesi” niteliği taşıyan kimi söz ve olayların geniş kamuoyunda bilindiğinden farklı olduğunun ortaya konması, Özal’a ilişkin “olumsuz” yaklaşımların biçimlenmesinde bunların oynadığı rol dikkate alındığında, önem kazanmaktadır. Bu çerçevede, Özdemir’in yazdığı biyografiden Özal’ın hiçbir zaman şortla askeri birlik denetlemediğini, “ben zengini severim” sözünün hem eksik aktarıldığını hem de bağlamından kopartıldığını, “Anayasayı bir defa delmekle bir şey olmaz” sözünü söylemediğini, Kürt meselesinde federasyonu savunmadığını ama federasyon dahil her türlü çözümün konuşulmasını savunduğunu öğreniyoruz. Bkz. (Özdemir, 2014). Özal’ın otokratik siyasetinin sembol adımı ise hiç şüphesiz, eski siyasiler üzerindeki siyaset yasaklarını kaldırmak yerine, tamamen iç politik mülahazalarla, bunu referanduma götürerek çok aktif bir hayır kampanyası yürütmesidir. Bunun tetiklediği demokratik meşruiyet tartışmaları içinde Cumhurbaşkanı seçilmiş olması ise legalite açısından bir problem doğurmasa da, politik muhalefetin, özellikle Süleyman Demirel’in “21.75’lik Cumhurbaşkanı” söylemi üzerinden Özal’ı ağır şekilde yıpratması sonucunu vermiştir.

muhayyilesinde yansıma bulmuştur. “Bu sayede Özal, siyasetin kendisine sağladığı temsil ve özdeşleşme mekanizmaları kanalıyla, toplumla karşılıklı etkileşime girerek, toplumsal ve kolektif kimliklerin oluşumunu harekete geçirmiş, daha sonra da bunları kendi “kamusal” kişiliğinde tecessüm ettirerek bulunduğu makamlara yansıtmıştır” (Sak, 2001: 85). Davranışlarını filtreleme ihtiyacı hissetmeyen, önceden planlanmış ve parametreleri belirlenmiş konuşmaların dışında, “ayaküstü” konuşabilen bir liderin, sade seçmenle çok daha sıcak ve samimi bir özdeşleşme sağlaması mümkündür ve Özal bunu gerçekleştirebilen liderlerden biridir. Bu durum, yerleşik devlet gelenekleri açısından problem üretirken, liderin kendi karizmasına olan inancını özdeşim yoluyla halka yansıtması üzerinden popülist-otoriter bir görünüm kazanmıştır.

2. Demokrat Özal

Karizmatik otoritenin demokratikleşerek rutinleşmesi ya da karizmatik meşruiyetin demokratikleşmesi, Özal dönemini tasvir etmek için kullanılacak parametrelerden biridir (Sak, 2001: 82-83). Atatürk’ün karizmatik otoritesinin, ona referansla bir şeyin meşrulaştırılması yerine kendi asli içerikleri üzerinden gündelik siyasi hayat içinde anlamlandırılması anlamında, sürdüğü, hukuki-kurumsal mekanizmaların öngördüğü “demokratik meşruiyet”in bununla eşzamanlı olarak var olduğu bir durum olarak demokratik rutinleşme, siyasi sistemin Özal döneminde daha düzenli ve istikrarlı bir şekilde, demokratik usuller çerçevesinde ve yasal/kurumsal yapının gereklerine uygun olarak işlemesi ile karakterize edilebilir. Temel hakların güvence altına alınmasında önemli adımlar atılması, “tabu” ve “statüko” kavramlarının olumsuzlanması üzerinden devlet beşerileştirilirken, devlet-vatandaş ilişkisinin şüphe değil güven üzerinden kurulmasının öncelenmesi, “demokratik tedirginliği” azaltmıştır (Sak, 2001: 84).

“İnformel siyaset” üzerinden Özal’ın otokratik veçhesini öne çıkaranlar, yukarıda da belirtildiği gibi, Özal’ın 12 Eylül darbesinin yaslandığı “meşruiyet” arka planını aynen benimsemesinin, eski siyasilere karşı yürüttüğü mücadelede, darbecilerin en sık kullandığı “huzur ve güven” temasını öne çıkarmasının, hem 1980 öncesi şiddet ve terör ortamından onları sorumlu tutmasının hem de, onların kavgacılığı ve uzlaşmaya kapalılıklarını vurgulayarak öne çıkarmasının, askeri yönetimle çatışmamasının, siyasi katılım kanallarını açma çabasının olmayışının, her konuda tek karar verici olmak isteyişinin ve hukukun ve demokrasinin prosedürel boyutlarını gözetmemesinin altını çizmektedir.

Buna karşılık, Özal’ın demokratik niteliğini öne çıkaranlar ise, onun, (1) ilk defa çok güçlü bir vurguyla, “devletin halkı değil halkın devleti” anlayışından hareketle, “Halkın sesi Hakkın sesidir” şeklindeki Rousseaucu demokratik jargonu politik söylemine aktarmasını, böylece “millet” üzerindeki liberal vurgusuyla, “küçük, etkili ve verimli” bir hizmetkar devlet anlayışına ses vermesini, (2) devletin laikliğini tartışma konusu etmezken bunun toplumun Müslümanlığına engel olmayacağını, İslam’ın toplumun kültürel çimentosu olduğunu söyleyerek, Kemalizm’in “vicdana tıklmış din” anlayışına muhalefet etmesini ve dinin toplumsal rolünü kabul etmeyi hem insani, hem demokratik hem de milli gerekler üzerinden haklılaştırmasını, (3) 1987 yılında, askeri hiyerarşi üzerindeki siyasi tasarrufuyla asker-sivil ilişkilerinde güçlü bir sivil inisiyatif ortaya koymasını, (4) Cumhurbaşkanlığı döneminde özellikle öne çıkardığı üç hürriyet vurgusunu, büyük ülke olmak için halkın talep ve beklentilerini karşılama çabası içinde olmasını, (5) Kürt meselesinin ilk defa her boyutuyla kamusal olarak tartışılmasını istemesini ve Kürtçe konuşulması üzerindeki yasağın kaldırılmasını, (6) 1991 yılında Türk Ceza Kanununun ünlü 141-142 ve 163 üncü maddelerinin kaldırılarak ifade hürriyetinin sınırlarının genişletilmesini ve nihayet (7) uzlaşmaya ve “dahil etmeye” dayalı (dört eğilimi birleştiren) bir siyasi söylemi öne çıkarmasını ve tüm bunları siyasi meşruiyet krizi üretmeden yapmasını, onun demokratik eğilimlerinin tezahürü olarak görürler. (Mesela bkz. Heper, 2013: 141-156).

Ergun Özbudun’a göre, Özal döneminde atılan demokratik adımların en önemlisi, sınıf ve din eksenli propagandayı suç olmaktan çıkaran 141-42 ve 163 üncü maddelerin Ceza Kanunundan çıkarılmasıdır. 1991’de kaldırılınca kadar, bu maddeler, Türkiye’deki fikir ve ifade hürriyetinin en önemli kısıtları olarak işlev görmüş ve çok sayıda fikir insanının geçici sürelerle de olsa hürriyetlerinden yoksun bırakılmalarına yol açmıştır (Özbudun, 1996: 107). Kürtçe konuşulması ve Kürtçe müzik üzerindeki yasağın kaldırılması da, yine ifade hürriyeti üzerindeki, Özal’ın ifadesiyle “insani olmayan” bir yasağın sonlandırılması olarak gerçekleşmiştir (Özbudun, 1996: 108).

İnsan hakları hukuku da, Özal’ın siyasi düzeni demokratikleştirme yönünde somut adımlar attığı alanlardan biridir. 1987 yılında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Bireysel Başvuru Hakkının tanınması, 1989 yılında İnsan Hakları Divanının bağlayıcı yargı yetkisinin kabul edilmesi, insan haklarını koruma mekanizmalarına katılma yönünde atılan öncü adımlardır. Keza, 5 Aralık 1990 yılında tüm siyasi parti gruplarının ittifakıyla kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi İnsan Haklarını İnceleme Komisyonunun da Türkiye’deki ilk

insan hakları koruma mekanizması olduğunu ve bunun oluşmasında Özal'ın attığı adımların önemli payı bulunduğunu da hatırlamak gerekir. Avrupa Sosyal Şartının onaylanması, Paris Şartının ve hem Avrupa hem de BM'nin İşkencenin ve İnsanlık dışı veya Küçültücü Muamele veya Cezaların Önlenmesi Sözleşmelerinin imzalanması da bu meyandaki zikre değer diğer adımlardır (Özbudun, 1996:109). Özal, “Komünizm, faşizm, irtica korkusu ile yaşamış bir toplumda, 141-142-163'ü kaldırdık. TRT tekeli, devletin elektronik yayıncılıktaki monopolünü bitirdik. Bunu Cumhuriyet muhafazakârları/Cumhuriyet muhafızları anlamadı bile” diyerek demokratik reformizmine gönderme bulunmaktaydı (Barlas, 2000: 77).

3. Liberal Özal

Siyasi sistemimiz ilk defa Turgut Özal döneminde, hem geleneğin hem Kemalist bürokratik yapının beslediği cemaatçi yapısından uzaklaşıp, liberalizm ve ferdiyetçilik üzerine oturmaya başlamıştır. 1989-91 yılları arasında ABD'nin Ankara Büyükelçiliğini yapan Morton Abramowitz'e göre, Özal “Hacca giden, Cuma kılan, iftar davetleri veren samimi bir dindar” olmanın yanı sıra, bir liberaldi (Abramowitz, 2013: 40). Abramowitz'e göre, Özal dindar olsa da, dünyaya dinin gözlüğünden bakmıyordu ve Batı dünyasının gerçek bir parçasıydı. Özal, Türkiye'nin Arap Orta Doğusu ile ilişkilerini onaran ilk lider olmakla kalmadı; Kürt meselesinin çözümü konusunda da ilk defa ciddi şekilde kafa yordu. Bu iki konu da yerleşik devlet politikasının egemenliğindeki konulardı ve Özal, askerin ve milliyetçilerin kendisine dönük şüphelerini beslemek pahasına, bu “statükonun” dışına cesaretle çıkabilmişti (Abramowitz, 2013: 45).

Kimi siyaset bilimcilere göre de, muhafazakâr yönüne kıyasla, Özal'ın liberal yönü daha baskındır. Buna göre, Özal'ın devlet toplum ilişkisinde, milleti/sivil toplumu önceleyen, devletin aşkın değil araçsal bir hizmet kurumu olduğunu belirten yaklaşımı liberal devlet anlayışı ile örtüşür. Devlet, meşruiyetini toplumdan alan ve görevi ona hizmet etmek olan bir kurumdur. Keza Atatürkçülüğe bakışı da dogmatik bir ideoloji olarak Kemalizm değil, dünyevi maslahatı esas alan dinamik bir “dünya görüşü” olarak Atatürkçülüktür. Bu bakımdan, Atatürkçülüğü tarihselleştirerek siyaset alanı içine taşımıştır. O zamana kadar Celal Bayar dışında askerler tarafından rezerv konmuş bir makam olarak cumhurbaşkanlığına kendi şahsında bir sivil taşıması, ordu üzerindeki atama hiyerarşisine müdahale ederek “seçilmiş” bir kişi olarak kendi tercihini belirleyici kılabilmesi de, Özal'ın siyasi

liberalizminin yansımaları olarak değerlendirilebilir. Hiç şüphesiz, laikliği de pozitivist bir dogma yerine tarihsel bir süreç olarak görmesi ve bu çerçevede din ve vicdan hürriyetini serbestiyet çerçevesi içinde asileştirmesi de bu meyanda zikredilmelidir. Girişimciliği destekleyen rekabetçi bir piyasa ekonomisinin kurulması, ihracata dayalı büyümeyi esas alan, yardımdan çok ticareti öne çıkaran ekonomi yaklaşımı da iktisadi liberalizme tekabül eder. Cumhurbaşkanı iken “İkinci Değişim Programı” ile belirginleşen siyasi liberalizmini, 1991’de 141-42 ve 163’ün kaldırılmasıyla sonuca ulaştırmıştır. Özal’ın “İkinci Değişim Programı”nın esasını, “temel hak ve hürriyetlerin sağlanması, diğer hürriyetlerin ve gelişmenin zembereğidir” tezi oluşturmaktaydı. Düşünce hürriyeti, din ve vicdan hürriyeti ile teşebbüs hürriyeti üzerindeki vurgusu bunu yansıtmaktaydı (Erdoğan, 2001: 20-23).

Mustafa Erdoğan’ın “liberal Özal” portresine, siyaset bilimci Ali Yaşar Sarıbay itiraz eder. Ona göre, Özal’ın akışkan bir kimlik önerme eğilimi, liberal olmaktan çok onun mevcut tanımların reddine dayanan reformist kişiliği ile ilgilidir. Özal’ın topluma ve bireye yeni bir kimlik kazandırma çabası hem “hesapçı” hem de “kıyasçı” bir nitelik taşımaktaydı. İnsanın sonuç odaklı eylemlerine uygun davranması anlamına gelen “hesapçılık” teknolojik yeniliklere hızlı adaptasyonu ifade ediyordu ve Özal tarafından 21. yüzyılı “Türk asrısı” yapmanın en önemli aracı olarak görüldüğü için, bu yeniliklerle tanışma ve onları kullanmayı öğrenme yaygın eğitimin bir parçası haline getirildi. Bizatihi Özal’ın kendisi bu konunun öncülüğünü yaptı. Ancak teknoloji elbette değer yüklüydü ve nötr değildi; dolayısıyla insan ilişkilerinde yol açtığı değişim, özellikle muhafazakâr-geleneksel değerler açısından bir meydan okumayı temsil etmekteydi ancak Özal bunu göğüslemekten çekinmedi.

Bir Kızıllema olarak “Türk asrısı” tahayyülünün “kıyasçı” boyutu ise “Türk toplumunun mukayeseli üstünlüğünü” veri alıyordu ve sonucu da toplumsal egoyu şişirme oldu. Bulgaristan ve Irak’tan göçmen kabul edilmesi böyle bir tasavvurdan da besleniyordu. Sarıbay’a göre bu durum, Özal’ın toplumla kurduğu ilişkinin sonucuydu:

Özal son tahlilde teknolojiye vakıf bir toplumun hesapçı bir zihniyete sahip olduğu sürece moral değerlerinin zedelenmeyeceğini, moral değerlerini paranteze almayı başardığında da, hesapçılığının öne geçerek topluma diğer toplumlar karşısında mukayeseli bir üstünlük sağlayacağını umuyordu. (Sarıbay, 2001: 156).

O teknolojinin kitle kültürüne kazandırdığı sosyolojik önemi gördü ve toplumsal egoyu okşadı. Bu okşayışın kendi politik kişiliğinin efsaneleştirilmesinde doğal bir katkısı oldu. Özal’ın şahsında aslında kitle kendini efsaneleştirdi. (Sarıbay, 2001: 157).

Yine de, Özal'ın küreselin yerel düzeyde adaptasyonuna dönük reformist kişiliğinin önemli liberal damarlara sahip olduğu açıktır. Özal, “milletin devletin hizmetinde değil, devletin milletin hizmetinde olması gerektiği” gibi liberal siyaset anlayışının en temel ilkelerinden birini, ilk defa bu açıklıkta ve ısrarla vurgulayan siyasetçidir. Ellerini başının üzerinde kavuşturarak sembolize ettiği, “dört eğilimi” birleştirme, hiç şüphesiz hayli popülist bir tonlamaya sahip olsa da, sivil toplumu homojenleştirme yaklaşımından çok farklılıkların yumuşatılarak birbirleriyle “konuşabilir” hale getirilmelerini amaçlıyordu. Kavga yerine uzlaşmanın ikamesi olarak “millet-devlet bütünleşmesi,” pragmatik ve uzlaşmaya dayalı bir politik üslubun ideolojik katılığa dayalı “duvar” siyasetini, geçici de olsa, ikame etmiştir.

1990'lara gelindiğinde sağcı ya da solcu olmak Özal için bir anlam ifade etmemektedir. O'nun ilgilendiği yenilikler ortaya koymak, kendisini ve başkasını değiştirmek, tabuları kırarak sıra dışılığı yakalamak ve statükoya karşı “devrimci” bir pozisyon edinmekti. Farklı ideolojik arka planlardan gelen insanlarla bu şekilde çalıştı. Bu kişiler ideolojilerini korurken, Özal'a da sadık kaldılar ve Onun için çalıştılar. Dolayısıyla o farklı ideolojiler ve kişiler için buluşma noktası olan bir kavşaktı (Çandar, 2013: 30-31).

Özal'ın daha 1979'da, Aydınlar Ocağında yaptığı “Kalkınmada Yeni Görüşün Esasları” başlıklı programatik konuşmada dile getirdiği ve daha sonraki siyasi hayatında zaman zaman seslendirdiği, Cumhurbaşkanı olduktan sonra ise sürekli vurguladığı üç hürriyet -düşünce, teşebbüs ve din ve vicdan hürriyetleri- Özal'ın siyaset felsefesinin temelini oluşturur. Farklı siyasi fikir sahiplerini tartışmanın bir parçası kılmak, “kamusal konuşma” mahallinde herkese söz hakkı tanımak, Turgut Özal'ın siyasi anlayışının önemli bir parçasıydı. Nitekim ilk defa DPT Müsteşarı olarak atandığında (1967-1971) Süleyman Demirel'in tavsiyesinin rağmen hiç kimseyi “işten atmaması” bunun bir yansımasıydı. Özal, hangi siyasi kanaati taşırsa taşırsın herkesin katkısından yararlanmaya çalışır, beraber çalıştığı farklı ideolojik aidiyet taşıyan politikacı ve bürokratlardan ise kişisel sadakat beklerdi. ANAP'ta, hiç hazzetmediği “sol” fikirlere mensup siyasetçilere yer vermesi de onun bu yaklaşımı ile ilgiliydi (Özdemir, 2014: 58-59). Dev-Genç'te üst düzey yöneticilik yapmış biriyle, MSP'nin Konya il başkanını ve MHP'nin eski üst düzey yöneticilerini birlikte çalıştırabilmesi bunu göstermektedir (Özdemir, 2014: 68).

Özal'ın Kürt meselesine bakışı da “serbestiyet” anlayışı üzerinden biçimlenmiştir. Ona göre, bu meselenin çözümü ancak serbest düşünce ve

diyalogla bulunabilirdi. Sopa değil ikna, çatışma çözümünün temeliydi. Bu bakımdan, sosyo-politik meseleleri serbestleşme yoluyla çözmek zorunluydu, çünkü üretici toplumlar serbest toplumlardı. “Koyun gibi güdülen toplumlar ancak koyun kadar başarılı olurlardı.” İşte bu yüzden, federasyona karşı olmasına rağmen, federasyon dâhil Kürt meselesinin mümkün olan tüm çözüm seçenekleriyle birlikte tartışılmasını istemekteydi. Siz tartışmadığınızda ortaya çıkan sonuç, siyasi inisiyatifin bunu zaten tartışanlara kaptırılması olacaktır (Barlas, 2000: 150-53).

4. Muhafazakâr Özal

1987’de geçirdiği kalp ameliyatı, Turgut Özal’ı ölümlü yüzleştiren bir süreçtir ve Özal bu süreci İslami “tevekkül” inancı üzerinden anlamlandırır. Kadere olan teslimiyeti ve biraz da bu inancından beslenen “seçilmişliğine” olan itikadı, onun kişisel hayatındaki dindarlığının aldığı görünümün tezahürleridir. “Ben inancı fazla olan bir kimseyim. Netice itibarıyla bu işler bizim elimizde değil. Biraz sufizme yakınım ama gerçekçiliği de elden hiç bırakmadım” (Barlas, 2000: 102). Özal’ın muhafazakârlığının ana belirleyeni bu açıdan İslam’dır.

Siyasete girerken, yakınlık duyduğu Nakşibendiliğin Malatya Darendede’deki oluşumunun başında bulunan Hacı Hulusi Efendiden siyasi parti kurma konusundaki fikrini sorar ve olumlu görüşünü alır (Özdemir, 2014: 151). Özal’ın muhafazakârlığındaki en önemli bileşen, din ve toplumsal dini hayattır. Kürt meselesindeki “cesur” tavrını temellendirirken, İslam’ın etnisiteyi aşan birleştirici gücünün altını çizer ve bunu “milli bütünlük” açısından çok önemser. Bu yüzden her aşamada, üniversitelerdeki başörtüsü yasağına muhalefet eder; başörtülü öğrencilerin “gözyaşlarını paylaşır” ve nihayet YÖK kanunundaki değişikliklerle başörtüsü serbestisine yasal bir zemin sağlamaya çalışır.

Özal’ın Kemalizm’in “yer altına” inmeye zorladığı dini cemaat ve tarikatlarla da çok güçlü “informel” bağlar geliştirdiğini, böylece onların taleplerini siyasi sisteme taşıırken, onların desteğini de önemli ölçüde garanti ettiğini not etmek gerekir. Kırıkkale MKE işçilerinin sakal bırakmalarının yasaklanmasını kendisine şikayet eden bir işçiye bizzat yazılı cevap vermiş ve bu problemin çözülmesini sağlamıştı. Diyanet İşleri Başkanının protokoldeki yerinin yükseltilmesi ve Menzil Şeyhi Raşit Erol’un Bozcaada’daki sürgününün sonlandırılması isteklerini ise Cumhurbaşkanı Kenan Evren reddetmişti (Özdemir, 2014: 209).

Aynı tavrına, Kemalist bürokrasinin dine ve dini gruplara meşruiyet tanımayan refleksine karşı gösterdiği tepkilerde de şahit olmak mümkündür. Çankaya'ya çıkan ve cuma namazı kılmak isteyen Özal'a bürokrasinin itirazına, Özal'ın cevabı çarpıcıdır: "Cumhurbaşkanı olunca cumanın farziyeti düşüyor mu?" Cumhurbaşkanlığı süresince Özal, Muhafız Alayındaki camide cuma namazlarını kılar. Ramazan ayında da Çankaya Köşkünde iftar davetleri verir ve bir "iftar diplomasisi" geleneğini başlatır. Özal'ın bu konudaki düşüncelerini, onun üç hürriyet üçlemesi içinde ele alan M. Sait Yazıcıoğlu'na göre, Kur'an'a dayalı bir İslami anlayışın geliştirilmesi, laik-Müslüman geriliminin ortadan kaldırılması ve dini gruplar arasında empatik bir müzakere ve uzlaşma anlayışının hâkim kılınması, Özal'ın din ve vicdan hürriyeti anlayışının ana unsurlarıdır (Yazıcıoğlu, 2001: 199-210).

Özal'ın 1993 yılında Balkanlar ve Türkî Cumhuriyetlere gerçekleştirdiği son ziyaretinde de, Dışişleri bürokrasisinin hazırladığı resmi programda, cuma namazı, cami ve türbe ziyaretleri yer almaz. Özal, her iki ziyarette de, hem cuma namazlarına gider hem tasavvuf büyüklerinin türbelerini ziyaret eder hem de cami cemaatine hitap eder (Özdemir, 2014: 543-629). Bugün sıradan gibi görünen bu yaklaşımların, o zaman Dışişleri bürokrasisi açısından bir "şok"u temsil ettiğini hatırlamak gerekir. Kısacası Özal, dine toplumsal görünürlük kazandırma konusunda hem cesur hem de içten bir tavır geliştirmiş, bu da onun halkla pozitif iletişimine önemli katkı sağlamıştır.

Özal'ın muhafazakâr yönelimini yansıtan kurumsal örneklerin en önemlisi olan Aile Araştırma Kurumu, ailenin korunmasına ve desteklenmesine dönük olarak kurulmuştur. Bu kurum "kadın" değil "aile" duyarlı olarak kurulmuş, çok sonraları liberal bir tını ile "kadın" bu adlandırmaya eklenmiştir. Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu geleneksel-dini dayanışma anlayışının beslediği bir oluşumdur. Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Kurulu ise, ultra-depolitizasyon ortamında kitleleri meşgul etmek amacıyla kontrolsüz dolaşıma sokulmuş kadın cinselliğini araçsallaştıran yaklaşımın çocuklara dönük olumsuz sonuçlarının denetlenmesini hedeflemiş ama dönem basınında bir "sansür" kurulu olarak etiketlenmiştir (Yılmaz, 2001: 101).

Muhafazakârlığın bir bileşeni ya da refiki olarak milliyetçilik, Özal'ın jargonunda "bu ülkeyi çok sevmek ve onun için gayret etmek" olarak karşılığını bulur. Tarihi hamasete dayalı milliyetçiliğe mesafelidir. O'na göre, milliyetçilik geçmişle övünmek değil, yaptığınız işlerle övünmektir. "1991 yılında, Fatih Sultan Mehmet şunu yaptı, Yavuz Sultan Selim şunu yaptı

diye geçmişle övünmek milliyetçilik değildir. Milliyetçilik, toplumların, o anda, kendi yaptıkları işlerle övünebilmesidir. Sen dünyayla yarışabiliyor musun? Yani başka ülkelerle yarışabilecek adamların var mı? Daha iyi ressamın, sanatçının, tüccarın, politikacının var mı? İç politikada da dış politikada da bu beynelmilel çizgiye çıkmak hesap işidir” (Barlas, 2000: 126).

Turgut Özal’ın, hem muhafazakârlık hem de sosyal demokrasi ekseninde değerlendirilebilecek ancak hiçbir şekilde klasik liberal çerçeveye sokulamayacak inisiyatiflerinden biri, toplumdaki dezavantajlılara (yoksullar, yaşlılar, engelliler) mali destek sağlamak amacıyla 1986 yılında Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Fonunun kurulmasıydı. Bu her fırsatta devletin baba olmadığını söyleyen Özal’ın, devleti “baba” konumu üzerinden konumlandığı bir durumdu ve bu yüzden de “yerli muhafazakârlığın” izlerini taşıyordu.

Yine de, serbest piyasanın ahlaki sınırlar gözetmeyen vahşi rekabetinin yol açabileceği toplumsal bütünlüğü zayıflatan niteliği karşısında, Özal, sosyal liberalizme dönüyor ve pozitif hürriyetin oluşturulmasında devlete ve topluma sorumluluk yükleyen “sosyal bireycilik” için, yardımlaşma ve dayanışmayı öne çıkararak İslami duyarlılıklara göndermede bulunuyordu. Sarıbay’a göre, rekabetçiliğin kitle kültüründeki karşılığı “köşe dönücülük” olmuş, bu da toplumsal dayanışmayı zayıflatan bir etki yapmıştı. Özal’ın “sosyal bireyciliği” hedonist bireyciliğe yenilmişti (Sarıbay, 2001: 158):

Özal’ın modernite anlayışı bireylere “istikrarlı/sabit” bir kimlik sunmuyordu. Öte yandan bu bir kimliksizleştirme de değildi. Tersine, Türkiye’yi bir teknoloji patlamasıyla dışa açarak dünya devleti yapmayı amaçlayan Özal, ‘olmadığımız fakat olabileceğimiz’ bir hedef gösterdiği için kimlikleri önemsiyordu. Sadece bu kimliklerin sabit hale gelmesini benimsemiyordu. (Sarıbay, 2001: 154)

Sonuç: Rengârenk Bir Popülizm

Turgut Özal’ın ilk defa Kırıkkale’deki bir seçim mitinginde ellerini başının üzerinde birleştirerek verdiği ünlü ANAP selamı, “dört eğilimi birleştirme”nin sembolü oldu. Bu zamanın ruhunu yakalayan bir çıkıştı. 12 Eylül sonrasının kısır siyasi kavgalardan bıkmış, sokak şiddetinden yılmış, siyasetten beklentisi huzur ve güven ortamının sağlanmasına indirgenmiş, ultra-depolitize kitlelerinin duygu ve eğilimleriyle kenetlenen bu yaklaşım, Özal’ın 1988’deki Parti Kongresinde maruz kaldığı suikast teşebbüsünden sonra ifade ettiği gibi, halkla kendisi arasında hiçbir aracılığı kabul etmeyen, sadece “Allah’a ve millete” hesap vereceğini belirten yaklaşımı ile birleşerek

Yeni Sağcı çizginin “yerli” popülist versiyonunu tamamlamaktaydı. Rousseaucu Hak-halk özdeşliği, Özal’ın kendi liderliğine olan güçlü inancı ve halkı türdeşleştirmeye dayalı ideolojik bakışın pragmatizmle biçimlenmiş tezahürleri, Özalcı popülizmin bileşenlerini temsil etmektedir. Buna Özal’ın, ekonomik rant dağıtım mekanizmalarında “informel siyaset” araçlarını kullanması, dindar kitlelerin kamusal alandaki varlıklarını meşrulaştırma konusundaki kararlı duruşu da eklenebilir. Hayriye Özen’in özenle ifade ettiği gibi, “asayiş ve düzen” ve “sosyo-ekonomik dönüşüm” vurgusu ile 1980 öncesi farklı siyasi mahallere adreslenen eğilimleri tek bir parti çatısında temsil etme iddiası ve böylece ANAP’ın 80 öncesinden kopuşu ifade eden bir siyasi zemine oturması, Özalcı popülizmin siyasi duruşunu oluşturan değişkenler olarak karakterize edilebilir (Özen, 2011: 128).

Turgut Özal’ın kişisel dindarlığı, ekonomik anlamda klasik liberalizme bağlılığı, sosyal konularla güvenlik ve dış politikada muhafazakârlık ve realizmin iç içe geçtiği politik bakışı, esas itibarıyla “Yeni Sağ” bir çerçeve içine oturtulabilir. Başbakanlık döneminde “Kim yönetmeli?” sorusu üzerinden biçimlenen siyasi kariyerinin, Cumhurbaşkanlığı döneminde “Nasıl yönetmeli?” sorusuna kayması, Özal’ın eklektik ve pragmatik bir nitelik taşısa da, esas itibarıyla liberal ve muhafazakâr renkleri taşıyan popülizminin tekâmül seyrini yansıtır. Bunlardan hangisinin daha ağır bastığı ise, daha çok bakanın “nasıl bir Özal” görmek istediği ile ilişkili görünmektedir. Cenazesinde taşınan afişler onu “dindar,” “demokrat” ve “sivil” nitelemeleriyle uğurlamıştı. Mezarının Devlet Mezarlığında değil de, kendisinin yaptırdığı Adnan Menderes’in İstanbul’daki anıt-mezarının yanına gömülmesi de, bu sembolizmin bir tezahürü olarak görülebilir. Beşir Ayvazoğlu, bunu şöyle tasvir eder: Turgut Özal, “‘yerli’ ve sempatik bir şişmandı; tatlı dili, tavırları ve yüz çizgileriyle, kahvede yarenlik ettiğimiz, camide aynı safta namaz kıldığımız adamlara benziyordu, yani bizden biriydi. 1983’te kendisine geçit vermeme-ye kararlı güçlere rağmen kazanmasının sırrını önce şahsiyetinin bu hususi renginde ve çizgilerinde aramak gerekir” (Ayvazoğlu, 1996: 16). Halkla özdeşleşen, kendinde halkı, halkta kendini gören Özal’ın popülist reformizmi, Türkiye siyasi tarihinde kalıcı iz bırakan bir siyasi sürecin temsilidir.

Kaynakça

- ABRAMOWITZ, M. (2013). “Remembering Turgut Özal: Some Personal Recollections,” *Insight Turkey*, Vol.15/No.2, 37-46.
- AYVAZOĞLU, B. (1996). “Turgut Özal İçin Bir Portre Denemesi,” *Devlet ve Siyaset Adamı Turgut Özal*. İstanbul: 20 Mayıs Eğitim Kültür ve Sosyal Dayanışma Vakfı, 16-19.
- BARLAS, M. (2000, İlk baskı 1994). “Kalkınmada Yeni Görüş’ün Esasları EK 2,” *Turgut Özal’ın Anıları*. İstanbul: Birey Yayıncılık.
- ÇANDAR, C. (2013). “Turgut Özal Twenty Years After: The Man and the Politician,” *Insight Turkey*, Vol.15/No.2, 27-36.
- ERDOĞAN, M. (2001). “Türk Politikasında Bir Reformist: Turgut Özal,” *Kim Bu? Özal. Siyaset, İktisat, Zihniyet*, (Der. Sezal, İ. ve Dağı, İ.), İstanbul: Boyut Kitapları, 15-31.
- HEPER, M. (2013). “Islam, Conservatism, and democracy in Turkey: Comparing Turgut Özal and Recep Tayyip Erdoğan,” *Insight Turkey*, Vol.15/No.2, 141-156.
- KİRAS, İ. (2018). “‘Vatan Şairi’ ile Gezgin Bilge,” *Karar Gazetesi*, 20 Eylül 2018.
<http://www.karar.com/yazarlar/ibrahim-kiras/vatan-sairi-ile-gezgin-bilge-7966> (Erişim Tarihi: 20 Eylül 2018)
- KÖKER, L. (2003): “Liberal Muhafazakârlık ve Türkiye,” *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık*, (Der. Bora, T. ve Gültekinçil, M.), Cilt:5 . İstanbul: İletişim Yayınları.
- ÖZBUDUN, E. (1996). “Özal ve Demokratikleşme,” *Kim Bu? Özal. Siyaset, İktisat, Zihniyet*, (Der. Sezal, İ. ve Dağı, İ.), İstanbul: 20 Mayıs Eğitim Kültür ve sosyal Dayanışma Vakfı, 107-109.
- ÖZDEMİR, H. (2014). *Turgut Özal. Biyografi*. İstanbul: Doğan Yayıncılık.
- ÖZEN, H. (2011). “Turgut Özal,” *Türkiye’de Siyasal Liderlik: Dönemler, Özellikler ve Karşılaştırmalar/Menderes, Demirel, Özal ve Erdoğan Örnekleri*, (Der. Toros, E.), Ankara: Atılım Üniversitesi Yayınları, 121-177.
- ÖZEN, H. (2013). “Informal Politics in Turkey During the Özal Era (1983-1989),” *Alternatives, Turkish Journal of International Relations*, Vol. 12, No. 4, Winter, 77-91.
- SAK, H. (2001). “Webergil ‘Karizmatik Otorite Tipolojisi’ çerçevesinde Özal ve Demokrasimiz,” *Kim Bu? Özal. Siyaset, İktisat, Zihniyet*, (Der. Sezal, İ. ve Dağı, İ.). İstanbul: Boyut Kitapları, 33-87.
- SARIBAY, A. Y. (2001). “Özal’ın Toplumu, Toplumun Özal’ı,” *Kim Bu? Özal. Siyaset, İktisat, Zihniyet*, (Der. Sezal, İ. ve Dağı, İ.). İstanbul: Boyut Kitapları, 151-159.
- YAZICIOĞLU, M. S. (2001). “Özal’ın İslam Anlayışı ve Dini Özgürlükler,” *Kim Bu? Özal. Siyaset, İktisat, Zihniyet*, (Der. Sezal, İ. ve Dağı, İ.), İstanbul: Boyut Kitapları, 199-210.
- YILMAZ, A. (2001). “Türk Bürokrasi Geleneği ve Özal,” *Kim Bu? Özal. Siyaset, İktisat, Zihniyet*, (Der. Sezal, İ. ve Dağı, İ.), İstanbul: Boyut Kitapları, 89-101.

kadim

yayın grubu

“Kadim bilgeliğin yolculuğu devam ediyor” sloganı ile 2004 yılında yayın hayatına başlayan Kadim Yayın Grubu ülkemizin seçkin akademisyenlerin, aydınların ve gazetecilerin buluştuğu bir kültür platformu yaratma gayreti çerisindedir. Düşünce, Tarih, Politika, Edebiyat, İktisat, Sağlık gibi geniş bir yelpazede okuyucularına nitelikli ve kaliteli eserler sunan yayınevimiz çoğulcu ve çok yönlü bir yayıncılığı hedeflemiştir.”

